

Demény István Pál

A VILÁGFA KIVÁGÁSA

A világfa a Mindenség tengelye és fenntartója. Azt várnánk, hogy esetleges pusztulása a mítikus gondolkodás számára a világ-mindenség összedőlését, a világvégét jelentse. Szándékosan elpusztítani meg éppen nem lenne szabad, hiszen az katasztrófát okozna.¹ Mégis azt tapasztaljuk, hogy a régi elbeszélések, mítoszok, eposzok stb. szólnak a világfa kivágásáról, megsemmisítéséről is. A következőkben bemutatott szövegek, legalábbis többségükben – mint látni fogjuk – nem függhetnek össze közvetlenül. A közös bennük a világfa elpusztítása. Feltevésem szerint itt valami nagyon régi és nagyon fontos dolog lappang, amit egyelőre nem tudunk kielégítően értelmezni.

1. Máté evangéliumának 21. részében Jézus Krisztus

„18. Reggel pedig, a városba visszajövet, megéhezék.

19. És megláta egy fügefát az út mellett, oda méne hozzá, és nem találta azon semmit, hanem csak levelet; és monda annak: Gyümölcs terajtad ezután soha örökké ne teremjen. És a fügefa azonnal elszarada.

20. És látván ezt a tanítványok, elcsodálkoznak, mondván: Hogyan száradt el a fügefa oly hirtelen?

21. Jézus pedig felelvén monda nékik: Bizony mondom néktek, ha van hitetek és nem kételkedtek, nem csak azt cselekszitek, ami a fügefán megeseett, hanem ha azt mondjátok e hegynek: Kelj fel és zuhanj a tengerbe, az is meglészen;

22. És amit könyörgétekben kértek, mindazt meg is kapjátok, ha hisztek.”

Márk evangéliuma 11. része 12–14. és 19–26. verse hasonlóképpen mondja el ezt a történetet.

Az általam használt 1926-os kiadás Máté evangéliumánál átutal Lukács evangéliuma 13. rész 6–9. verséhez:

„6. És ezt a példázatot mondá: Vala egy embernek egy fügefája szölejébe ültetve; és elméne, hogy azon gyümölcsöt keressen, és nem találta.

7. És monda a vincellérnek: Imé, három esztendeje járok gyümölcsöt keresni e fügefán, és nem találok: vágd ki azt, miért foglalja a földet is hiába?

8. Az pedig felelvén, monda néki: Uram, hagyj békét néki még ez esztendőben, míg körös-körül megkapálom és megrágyázom:

9. És ha gyümölcsöt terem, jó; ha pedig nem, azután vágd ki azt.”

A megátkozott és kiszáradt fűgefa története nyilvánvalóan példázat. Jelképesen kell érteni. (Mindazonáltal akadtak, akik szó szerint értették, pl. Sir Bertrand Russell.) Nem vagyok abban a helyzetben, hogy a különböző vallásfelekezetek teológusainak értelmezéseit egyenként előszámlálhassam, de úgy gondolom, hogy a példázat értelme az, hogy a régi világ nem termelt gyümölcsöt, ezért kiszárad, és ezzel valami új kezdődik. (A kereszténység mindenesetre Krisztus születésétől kezdi az időszámítást.) A fűgefa itten – számomra nyilvánvalóan – a világfát jelenti. Ha egy fa kiszáradása a régi világ elmúlását jelenti, akkor az a fa – legalábbis ebben az összefüggésben – a viládfa szerepét tölti be. Indiában – az *Upanisádok* meg a *Bhagavad-Gíta* szerint – a világfát fűgefának tartották.²

2. Nézzünk meg egy feljegyzése korát tekintve még régebbi szöveget. „A hajdankor napján, a hajdankor távoli napján” kezdetű sumer eposzt több szempontból is olyan érdekesnek találom, hogy érdemesnek tartom oldalakon keresztül idézni. A több mint négyezer éves mű a világfának az egyik legteljesebb leírását adja, és máskülönben is gondolatébresztő lehet. Konvencionális címe: *Gilgames, Enkidu és az alvilág*.³ Így kezdődik:

A hajdankor napján,
a hajdankor éjjelén,
a hajdankor évében,
midőn minden méltó dolog
midőn minden méltó dolog
s az Ország otthonában
midőn az ország kemencéjében

midőn ég
midőn föld
midőn az emberiség magja létrejött:
akkor az eget
a földet
s Ereskigalnak az alvilág ajándéku jutott;

midőn elindult,
az atya a világ felé
Enki a világ felé
akkor a kicsik a királlyal
a nagyok Enkivel

A hajdankor távoli napján,
a hajdankor távoli éjjelén,
a hajdankor távoli évében,
megjelent,
jó sorsra tett szert,
kenyeret ízleltek,
a tűz fellobbant;

a földtől elvált,
az égtől elszakadt,

An szerezte meg,
Enlil szerezte meg,

midőn elindult,
midőn elindult,
midőn elindult,
együtt haladtak,
együtt haladtak,

5

10

15

e kicsik	a kézi súlyok voltak,	20
e nagyok	a hánykódó nád súlyai voltak,	
Enki kis csónakjának ölén		
győztesen az összecsapásban,	mint a dühöngő vihar,	
a királynak a vizet	a hajó orra	
mint a farkas,	úgy hasítja;	
Enkinek a vizet	a hajó fara	25
mint az oroszlán,	leteríti:	

e napon egyetlen fa volt, volt egy nyárfa,		
ez az egyetlen fa volt,		
ott nőtt a fénylő Buranunna partján,		
a Buranunna itatta vízzel,		
ám a déli szél karja kitepte gyökerét,		
elroppantotta törzsét,		30
s a Buranunna vize elsodorta.		

Arra járt egy asszony,	az An szavát féltő,	
arra járt ő,	az Enlil szavát féltő,	
a fát kezébe vette,	Urukba vitte:	
„A fénylő Innin termékeny kertjébe viszem!”		35

A fát az asszony keze nem gondozta,
 maga mellé állította;
 a fát Innin keze nem gondozta,
 maga mellé állította.
 „Mikor lesz fénylő trónszék belőle,
 melyen ülhetek?” – szólt,
 „Mikor lesz fénylő nyoszolya belőle,
 melyen fekehetem?” – szólt.

(Öt év telt el, tíz év telt el,)		
a fa nagyra nőtt, ám ága mit sem termett:		40
gyökerébe kígyó fészkel,		
nem fog rajta a ráolvasás,		
ágaira az Anzu sas ültette fiókáit,		
törzsében a szúzi Lila ütötte fel tanyáját,		
az örökké nevető, az örökké vidám.		

A fénylő Innin könnyeit hullajtja. Midőn hajnal hasadt, (midőn a madarak, hajnal hasadtán, énekelni kezdtek.) midőn Utu nővére, a fénylő Innin, a vitéz Utunak így mondja a szót:	s a látóhatár felfénylett, az ágyasházából kilépett,	45
„Ó, fivérem, a hajdankor napján, midőn sorssá vált a sors, midőn az Országban midőn az eget a földet s Ereskigálnak az alvilág ajándéku jutott; midőn elindult, az atya a világ felé Amanki a világ felé akkor a kicsik a királlyal a nagyok Amankival e kicsik e nagyok	bőség keletkezett, An szerezte meg, Mullil szerezte meg, midőn elindult, midőn elindult, midőn elindult, együtt haladtak, együtt haladtak: a kézi súlyok voltak, a hánykolódó nád súlyai voltak,	50 55 60
Amanki kis csónakjának ölén győztesen az összecsapásban, a királynak a vizet mint a farkas, Amankinak a vizet mint az oroszlán e napon egyetlen fa volt, volt egy nyárfa, ez az egyetlen fa volt, ott nőtt a fénylő Buranunna partján a Buranunna itatta vizével, ám a déli szél karja kitepte gyökerét, elroppantotta törzsét, s a Buranunna vize elsodorta. Arra járt egy asszony, arra járt ő, a fát kezébe vette,	mint a dühöngő vihar, a hajó orra úgy hasítja; a hajó fara leteríti:	65 70
	az An szavát félő, a Mullil szavát félő, Urukba vitte:	75

„A fénylő Gasananna termékeny kertjébe viszem!”

A fát az asszony keze nem gondozta,

maga mellé állította;

a fát Gasananna keze nem gondozta,

maga mellé állította.

„Mikor lesz fénylő trónszék belőle,

melyen ülhetek?” – szólt;

„Mikor lesz fénylő nyoszolya belőle,

melyen fekehetem?” – szólt.

80

(Öt év telt, tíz év telt el,)

a fa nagyra nőtt, ám ága mit sem termett:

gyökerébe kígyó fészkel,

nem fog rajta a ráolvasás,

ágaira az Anzu sas ültette fel tanyáját,

az örökké nevető, az örökké vidám.

85

Én, a fénylő Gasananna, könnyeim hullajtom.”

Fivére, a hősi, vitéz Utu,

e szót ötöle nem fogadta el.

Midőn hajnal hasadt,

(midőn a madarak, hajnal hasadtán, énekelni kezdtek,)

midőn Utu

nővére, a fénylő Innin,

fivérének Gilgamesnek, mondja a szót:

s a látóhatár felfénylett,

az ágyasházból kilépett,

90

„Ó, fivérem, a hajdankor napján,

midőn sorssá vált a sors,

midőn az Országban

midőn az eget

a földet

s Ereskigalnak az alvilág ajándéku jutott;

midőn elindult,

az atya a világ felé

Amanki a világ felé

akkor a kicsik a királlyal

a nagyok Amankival

bőség keletkezett,

An szerezte meg,

Mullil szerezte meg,

95

midőn elindult,

midőn elindult,

midőn elindult,

együtt haladtak,

együtt haladtak:

100

e kicsik
e nagyok

Amanki kis csónakjának ölén
győztesen az összecsapásban,
a királynak a vizet
mint a farkas,
Amankinak a vizet
mint az oroszlán
e napon egyetlen fa volt, volt egy nyárfa,

ez az egyetlen fa volt,
ott nőtt a fénylő Buranunna partján,
a Buranunna itatta vízzel,
ám a déli szél karja kitepte gyökerét,
elroppantotta törzsét,
s a Buranunna vize elsodorta.

Arra járt egy asszony
arra járt ő,
a fát kezébe vette,
„A fénylő Gasananna termékeny kertjébe viszem!”

A fát az asszony nem gondozta,
maga mellé állította;
a fát Gasananna keze nem gondozta,
maga mellé állította.

„Mikor lesz fénylő trónszék belőle,
melyen ülhetek?” – szólt.
„Mikor lesz fénylő nyoszolya belőle,
melyen fekhetek?” – szólt.

Öt év telt el, tíz év telt el,
a fa nagyra nőtt, ám ága mit sem termett:
gyökerébe kígyó fészkelte,
nem fog rajta a ráolvasás,

ágaira az Anzu sas ültette fiókáit,
törzsében a szüzi Lila ütötte fel tanyáját,
az örökké nevető, az örökké vidám.
Én, a fénylő Gasananna, könnyeim hullajtom.”

Fivére, a vitéz Gilgames,
e szót őtőle elfogadta.

a kézi súlyok voltak,
a hánykolódó nád súlyai
voltak.

mint a dühöngő vihar,
a hajó orra
úgy hasítja;
a hajó fara
leteríti:

az An szavát félő,
a Mulil szavát félő,
Urukba vitte:

105

110

115

120

125

130

Bórpáncélt ölt testére, ötven mana a súlya,
ötven mana súly annyi neki, mint harminc gin;
réz fejszóját, hadi útjának fegyverét, 135
kezébe veszi hét gu, hét mana súlyát.

Ott, a gyökérben, a kígyót – nem fog rajta ráolvasás –
bottal agyonveri;
ott, az ágakon, az Anzu sas fiókáit kezébe veszi,
a hegységig elhessenti;
ott, a törzsében a szűzi Lila tanyáját feldúlja, 140
öt távoli helyekre kergeti.

A fa gyökerét Gilgames elvágja, ágait lenyesi;
városának fiai, az őt kísérik, ágait lenyesték.
A fát a fénylő Inninnek adja, trónszékéül,
őneki adja, nyoszolyájául. 145

Ő maga a gyökeréből dobot készít magának,
az ágából dobverőt készít magának.

Gilgames azonban visszaél a hatalmával, ezért a dob és a dobverő alá-
hull az alvilágba. Enkidu érte megy, azonban nem jöhet vissza. (Az alvi-
lágleírást az asszír Gilgames-eposz is átvette.)

Az idézett rész feltűnően archaikusnak látszik, de nem árt, ha mindig
szem előtt tartjuk, hogy amikor a ránk maradt szövegváltozatot felje-
gyezték, a sumer irodalom már több száz, esetleg több mint ezeréves volt.
A ránk maradt eposz minden bizonnyal többszörös átdolgozáson ment
keresztül.

Mindig arra gondoltam, hogy az, hogy Gilgames elpusztítja a világfát,
azt jelenti, hogy véget ért a történelem előtti korszak és a történelem kez-
dődik. De ha ez belemagyarázás is, az bizonyos, hogy az a bizonyos
nyárfa hangsúlyozottan világfa jellegű, ha nincs is szó arról, hogy az ég s
föld tengelye volna.

Világfa voltára mutat, hogy „a hajdankor távoli napján”, „midőn ég a
földtől elvált” és – egy nehezen értelmezhető rész szerint – Enki bárkája
erre a világra megérkezett, tehát amikor a földi élet megkezdődött,⁴ akkor
nőtt fel ez a fa, és akkor még ez volt az egyetlen fa a világon. Leírása az
egyik legteljesebb világfaleírás: a tetején az Anzu sas fészkel

(egyszersmind az ég jelképe), a gyökerei között egy kígyó (egyszersmind az alsó világ jelképe), a fa törzsében pedig egy tündér lakik. Ez a „szüzi Lila” valószínűleg megfelel annak a *Lilit*nek, aki apokrif héber mítoszok szerint Ádám első felesége volt.⁵ A fa vízparton állt. (A Buranunna az Eufrátesz régi neve.) Furcsa és egyelőre nem tudom értelmezni, hogy a déli szél kitépi a fát. Az, hogy Innin kertjébe kerül, megint sok asszociációt kelt, eszünkbe juttatja pl. a Heszperidák almáit, sőt a *Csongor és Tündét*, de nincs itt helyünk ezt a vonatkozását is részletesen tárgyalni. Figyelemreméltó viszont, hogy a Bibliához hasonlóan a sumer eposz is hangsúlyozza, hogy a fa nem termett gyümölcsöt.

Gilgames a világból készíti a dobját meg a dobverőjét, mint – a hiedelemmondák szerint – a szibériai sámánok.⁶ (Azzal a különbséggel, hogy az utóbbiak nem vágták ki a világból.) Igaz, hogy itt más értelmezés szerint nem dobról és dobverőről van szó, hanem abroncsról és hajtóbotról. Talán így is megvolna az analógia a szibériai sámánizmussal. A sór-tatár sámán énekében a dobját – pars pro toto alapon – *kávának* is nevezi, a dobverőt pedig pl. a karagaszok ostornak tekintik, amivel a dob jelképezte rénszarvast hajtja a sámán.⁷ Ha viszont a sumer szövegben a mezopotámiai domborműveken ábrázolt karikáról és hajtóbotról van szó,⁸ a fenti analógia nyilván elesik.

Mindebből a mi számunkra pillanatnyilag annyi a lényeges, hogy Gilgames elpusztítja a világból.

(A sumerok azért nem vették ezt annyira szó szerint, vagy legalábbis nem mind, mert a Lugalbanda-eposzban⁹ megvan a világfa. Annyira jellegzetes ez a leírás is, hogy érdemesnek látszik ezt is idézni:

A tündökletes fa, Enki sas-fája,
 ősidők óta, mint egy óriás, a hegycsúcson áll,
 Innin, a fénylő szemű, karneol hegyén,
 ágai, mint a fűrtös gyapjú,
 árnyéka, mint a kendő, beborítja a hegy csúcsait,
 mint a lepel, föléljük terül,
 gyökerei, mint hatalmas kígyók,
 Utu hét ágú folyójáig érnek,
 körben kopár hegyek, növény nem sarjad ott,
 kígyó nem siklik, skorpió nem kúszik –
 a fa lombjára madárka száll,

30

35

fészket épít, tojást rak:
 Anzu, a madár, a fa ágain 40
 fészket épít, fiókáját kikölti,
 a fa boróka, a fa: puszpángfa,
 csillogó gallyaiból a madár árnyékot hajlít.

Ha a madár – napkeltekor – kiröppen,
 ha Anzu – Utu kiléptére – felrikolt: 45
 rikoltására a Lullubi hegyekben
 mintha a föld rendült volna meg.

A fordításhoz fűzött jegyzetek szerint a Lullubi-hegyek a Zagrosz köz-
 zépső térségében, Elámtól északra vannak, Utu hétágú folyója viszont „a
 világmindenség – az alvilág – folyama”.¹⁰⁾

3. Nézzük most *Az emberiség eredete* címmel közölt enyec
 (jenyiszeji-szamojéd) mítoszt.¹¹ Ez XX. századi lejegyzés ugyan, de
 tipologikusan esetleg nagyon is régies lehet, ilyen szempontból a négy-
 ezer éves sumer szövegek mellé is állítható. Az enyec szöveg sajnos elég
 nehezen értelmezhető, amihez nyilván az is hozzájárult, hogy orosz nyel-
 ven jegyezték fel egy enyec sámántól. Az értelmezési nehézségekre maga
 a gyűjtő, Dolgih is utalt a jegyzetekben. E mítosz szerint:

Egy sátorban él két testvér, ki-ki a feleségével. A férfiak sámánok.
 „Nem jurákok.” Az idősebbiknek van egy fia is. A fiatalabb asszonyt, azt,
 akinek nincs gyereke, egy szellem elrabolja. (Az adatközlő magyarázata
 szerint ez a szellem *Nga* volt, az alvilág ura.) A szellem utólag megküzd a
 sámánokkal. Azok előre megsejtik, hogy jön, és felöltik vas sámánöltözé-
 küket, „agancsuk van, akár a réneknek”, de a szellem győz, és elnyeli
 őket. A fiú ráveszi anyját, hogy menjenek el arról a földről.

„Hajlott az asszony a fia szavára. El is hajtott öt szánkaraván távolság-
 ra. Ott az asszony sátrat vert, és az üstben húst főzött. Az asszony úgy
 kimerült, hogy alig kapott be egy falat húst, máris hasra vágódott, elaludt.
 A fiú betakarta anyját, a tűzre vizet öntött. Fogott egy botocskát, és útnak
 eredt a sötétben. Talált egy hatalmas fát. Fent, sátornyi magasságban,
 nyolc ágra ágazik, nyolc vastag ágra. Látszatra közönséges fa.

A fiú a bejáratot keresi, keresi körös-körül. A fa tövében leül, nézi a
 fát, és azt mondja:

– Nyolcfejú fa, nyolc vég ördöge; nyolc földre megy a nyolc vég, ha
 megtalálnám a bejáratot. Lesznek-e emberek az egyszerű földön vagy

sem, nem tudom, de hadd leljem meg a bejáratot. Ha két apám elpusztult, és én utánuk megyek, és az egyszerű földön meghalok, akkor egy ember sem marad a földön. A nyolc vég a föld nyolc irányába megy, és nyolc sátánná válik.

Ez a fa vörösfenyő, fekete, kemény törzsű. A fa sátorra hasonlít. A fiú a bejáratot keresi, kapirgálja a fa kérgét. Fent ehhez a fához volt kötözve egy gyermekkel az elrabolt asszony. Azt mondja a fiú:

– Uba! [megszólítás.] Hogy kerültél ide?

Az asszony azt feleli:

– Jaj! Fiam! Honnan jöttél? Ne beszélj. Szabadíts ki engem. Le ne ess. Látod azt a hasadékot a földön? Ha abba beleesel, elveszel.

A fiú felmászott a fára, lefejtette a gyermeket az asszonyról. A földön nagy hasadék, de semmit nem látni, olyan sötét van.”¹²

A fiú a nőt hazaviszi, majd visszatér, és *elégeti a fát*. Az anyja meghal, a másik nőnek lánya születik (a szöveg szerint csodás fogantatással, a nő maga sem tudja, hogyan; nem lehet tudni viszont, hogy mi lett a fára kötözött gyermekkel). A nő meghal. A fiú meg a lány elvándorol. Találkoznak egy árva fiúval meg egy árva lánnyal. A főhős feleségül veszi az árva lányt, az unokahúga férjhez megy a fiúhoz. Négyüktől származik az emberiség.

A nyolcágú vörösfenyőt Diószegi Vilmos is világfának értelmezte.¹³

Az enyeceknél, mint több más szibériai népnél is, a vörösfenyő lehetett a világfának az alvilággal kapcsolatos változata. (A felső világgal kapcsolatos változata a nyírfa vagy más népeknél a jegenyenyár.) A nyolcágú vörösfenyőnek az alvilággal kapcsolatos mivoltára utal, hogy fekete törzsű, s feltehetőleg erre utal a sötétség is. Az említett hasadék bizonyára az a lyuk, amelyet a különböző népek általában a világfa tövéhez, illetve annak közelébe képzelnek, s amelyen át le lehet jutni az alsó világba.

Nem világos, hogy a fiú miféle „bejáratot” keresett. Némi támpontot adhat ezzel kapcsolatban egy hakasz (abakáni tatár) hősi ének, amelyben egy idegen hős megöli két gyermek apját-anyját, elhajtja népét, jószágát, a két gyermek táltos lovon menekül, elérnek egy fehér síkság közepén álló aranyos-ezüstös jegenyéhez. A lány így szól:

Arany jegenyefa atyám,
Ezüst jegenyefa anyám,
Az ellenség elől futok,

Egy derék hős üldöz engem,
Arany jegenyefa, segíts!

A fa oldalában ajtó nyílik ki, a lány belép öccsével együtt, s ott egy másik napos-holdas vidék tárul ki előttük.¹⁴ A „bejárat” ezek szerint valamiféle átjáró egy másik világba.

A világfa ágainak a száma a különböző népek elképzelései szerint általában hét vagy kilenc, ebben az enyec mítoszban nyolc, de pl. a jakutok is nyolcágú világfát emlegetnek.

A fiú nehezen értelmezhető szavaiban Dolgih valami régi ráolvasást sejtett. E szöveg majdani értelmezéséhez esetleg segítségünkre lehet annak az altaji-török világteremtési mondának az ismerete, miszerint az isten Erlikkel (az alvilág ura, illetve az ördög) a víz fenekéről földet hozat fel, azt elszórja a vízben, s abból lesz a föld. A földből kinő egy magányos, ágatlan fa. Isten szavára kilenc ága lett, minden ága alatt egy ember, a kilenc emberből pedig kilenc nép keletkezett.¹⁵

A fiú elégeti a nyolcágú vörösfenyőt. Kérdés, hogy összefüggésbe hozható-e az enyec mítosszal az ausztráliai wiradyuri és kamilaroi törzsek varázslóinak az a ritusa, hogy gyökerével felfelé a földbe ástak egy fát, a gyökerét vérrel megkenték, majd a fát elégették. Eliade mindenesetre az *arbor inversa* típusú világfák kapcsán említi az ausztráliai ritust.¹⁶

Eddig tehát ismertettünk három, egymástól időben is, térben is igen nagy távolságra levő történetet, amelyek a maguk kultúrkörében igen jelentősnek látszanak, és amelyek között az egyetlen – de úgy vélem, igen lényeges – közös elem, hogy mindháromban elpusztítják a világfát.

Van azonban jó néhány további – részben kései, átértelmezett – történetünk is.

A világfa kivágása – hipotézisem szerint – eredetileg a föld és az ég (a felső világ) közötti kapcsolat megszakítását jelenthette.¹⁷ Erre azonban pillanatnyilag egyetlen példát sem tudok idézni.

Arra viszont van nem egy példa, hogy mivel a világfa a Mindenség tengelye és fenntartója, kivágása általános katasztrófához, az általam ismert esetekben az özönvízhez vezet.

4. Dél-Amerikában a matako és az ashlusay indiánok meséltek egy élelemfáról, amelyen halak termettek, de egy vigyázatlan ember megsértette a fa kergét, és abból víz ömlött, amely elborította a földet és elpusztította az emberiséget.¹⁸

5. Az arawak és a karib indiánok mítosza szerint, amelyet Guyanában egészen Kolumbiáig mesélnek, az élelemfa titkát csak a tapír meg az aguti tudta, és nem akarta elárulni az embereknek. Ezek kikémleltették a mókussal, a patkánnyal meg az oposszummal. Amint megtalálták a fát, elhátározták, hogy kidöntik. A fa törzséből víz ömlött, amely vízőzönné vált és elpusztította az emberiséget.¹⁹

6. Brit-Guyanában a wapisiana és taruma indiánok azt mesélték, hogy Duid, a teremtő testvére, az életfa gyümölcseivel táplálta az embereket, de ezek felfedezték, hogy honnan vannak a gyümölcsök, és maguk akartak szedni róla. A teremtő megharagudott, kidöntötte a fát, és az özönvíz a fa törzséből ömlött ki.²⁰

Feltűnően közel áll ezekhez a mítoszokhoz egy jurák-szamojéd mítosz, noha az utóbbiban a fát nem vágják ki, hanem kidől magától.

7. A nyenyecék (jurák-szamojédok) szerint :

„Egyszer régen volt a felső földön egy nagyon szent hely: Nadim. Ott állt egy hétágú szent nyírfa. Ezt a nyírfát féltve őrizték. Az emberek oda jártak vértelen áldozatokat bemutatni. Egyszer, midőn áldoztak, a szent nyírfa gyökerei rothadni kezdtek. Gyökereinek rothadása után, amikor a hetedik gyökere is elrothadt, a szent nyírfa kidőlt. Először a szent nyírfa gyökere végéből vér vált láthatóvá. A vér nem is vér volt, hanem tűz. A tüzet követően szent víz kezdett ömleni. Minden földet, mindent elárasztott a szent víz. A földön lakó emberek tutajt készítettek. A föld minden állatából egyet a tutajra vittek. A nagy sámánok aztán a szent helyek földnyelveinek a magaslataira álltak; amikor a víz egyre magasabbra emelkedett, hétszer kiáltottak, akkor a víz egy arasznyit apadt. Akkor mindenki a tutajra helyezte a megígért áldozatot. Aztán a nyár és a tél elmúltával a víz elapadt. Aztán újra várták a szent vizet. Azt mondták:

– Egy nagy sámán a szent vizet ismét folytatni fogja. Akkor majd minden ember csináljon egy fűzfa tutajt, s azt kutyaszőrrel kötözze meg. Ha Num engedi, azon mindenki életben marad.

Most ismét elérkezett a szent víz jövetelének az ideje.”²¹

Nem tudni, maga a vízőzön története mennyiben származott a keresztény hittérítőktől, és mennyiben a csaknem univerzálisan elterjedt vízőzön mítoszból, de ez számunkra pillanatnyilag nem is fontos, mert a fa kivágásának a mítoszból kell származnia. Feltűnő, hogy mennyire közel állóak a földgömbnek csaknem átelleses pontjain, Dél-Amerikában, illetve az északi sarkkörön túl feljegyzett változatai. Feltételezem, hogy valamikor jóval nagyobb területen elterjedt mítoszról van szó. Az indián változatok-

ban az élelemfa nyilvánvalóan a világfának egy redukált változata, élelemadó mivolta és a belőle fakadó özönvíz egyaránt egyértelműen mutatja ezt. A szamojéd mítoszban a világfa még inkább redukált változata tűnik fel, de az a körülmény, hogy hétégű, hogy nyírfa (az északi népeknél a felső világ szent fája), és hogy szent helyen áll, egyértelműen mutatja világfa mivoltát, és csak így lehetséges az is, hogy pusztulása a világ pusztulását váltsa ki.

8. A világfa, amit pedig általában pozitív jellegűnek vélnénk, mint láthatjuk, az alvilággal is kapcsolatos lehet. A későbbi korokban, esetleg keresztény átértelmezés szerint, negatív, elpusztítandó erővé is válhatott.

Egy XVII. századi orosz kéziratban megőrzött apokrif legenda szerint a nagy tölgyfa, amelyet Satanael ültetett, hogy fegyverül használja fel Krisztus ellen, az egész Paradicsom felett elterült: eltakarta a napot is. Egy finn epikus énekben a „szikráthányó tölgyfa”, „Rutimo füze”, ez a „gonosz lény” koronájával eltakarta a napot, gallyaival elvette a hold fényét, de egy, a tengerből kilépő, hosszú hajú és szakállú kis ember (Krisztus) kivágta.²²

A finn ének egy változata a *Kalevaläba* is bekerült. A második ének (rúnó) elmondja, hogy a világ berendezése idején ültetett tölgyfa

Ágasodik, nyújtózkodik,
sűrű lombbal lombosodik.
Éppen az égig ér az ága,
sűrű lombja messze hajlik:
felhőt fogdos futkosásban,
bárányfelhőt ballagásban,
elfödi a napvilágot,
elfogja a holdvilágot.

90

Akkor a vén Väinämöinen
törekedik, töprenkedik:
ki törné le ezt a tölgyfát,
ki vágná ki ezt a szálfát.
Élő ember meg nem élhet,
úszó halnak nincsen nyugta
arany nap sütése nélkül,
ezüst hold világa nélkül.
Erős ember nincsen erre,
sehol sincsen bátor férfi,

100 letörője nincs a tölgynek,
száz tetejű szörnyű fának.
Maga a vén Väinämöinen
akkor száját szóra nyitja:
„Hallod-e, anyám, édesanyám,
szülőanyám, felnevelőm!
Add nekem a víz erejét
– hatalmas a víz ereje –,
hogy letörje ezt a tölgyfát,
a gonosz fát döntse félre
110 útjából a fényes napnak,
világító hold eléből.”

Tengervízből ember termett,
habokból egy hős előjött.
Növésére nem nagyon nagy,
nem is éppen csöppnyi csöppség:
emberhüvelyk hosszúságú,
asszonyarasz magasságú.
Fején fénylik rézkalapja,
lábán csillog rézcsizmája,
120 két kezén a rézkesztyűje,
rézkesztyűje rézzel rajzolt,
rézruháját rézöv tartja,
rézöv mellett rézfejszéje,
nyele egy hüvelyknyi hosszú,
körömnyi magas az éle.
Derék öreg Väinämöinen
tépelődik, töprenkedik,
alakjára férfi volna,
formájára bátor férfi;
csak hüvelyknyi hosszúságú,
130 ökörpata magasságú.
Akkor száját szóra nyitja,
mondogatja, kérdegeti:
„Te miféle ember volnál,
vitéz volnál, hitvány férfi?
Alig hasznosabb halottnál,

- 140 elevenebb elhullottnál!”
 Szól a tengerhozta ember,
 habok hőse azt feleli:
 „Én afféle ember volnék:
 apró legény, víz vitéze.
 Jöttem a tölgyfát letörni,
 törzsét izzé-porrá törni.”
 Derék öreg Väinämöinen:
 maga száját szóra nyitja:
 „Hiszem, arra való nem vagy,
 kicsi is vagy, gyöngye is vagy,
 hogy letörhesd ezt a tölgyet,
 kivághasd a szörnyű szálfát.”
 Éppen ennyit elmondhatott,
 150 éppen egyszer megnézhetette:
 már az ember másnak látja,
 ujjnyi embert újnak látja!
 Lép a lába messze földre,
 fejével a felhőt éri,
 térdét verdesi szakálla,
 haja súrolja a sarkát,
 szeme köze ölnyi széles,
 ölnyi széles nadrágszára,
 de a térdén másfél ölnyi,
 160 a derekán megvan kettő.
 Feni akkor azt a fejszét,
 köszörüli élesebbre,
 feni fűrgén hat fenőkön,
 köszörüli hét homokkőn.
 Egy lépéssel térül-fordul,
 sebes járással megindul
 széles szárú nadrágjában,
 lengő könnyű köntösében.
 Lép az első lépésével
 170 puha parti homokföldre,
 jut a másik mozdulással
 a májszínű tarka térre,
 a harmadik perdüléssel

- a tömérdek tölgy tövébe.
 Fejszóját a fába vágja,
 sima élet rászalajtja.
 Vágja egyszer, vágja kétszer,
 hanem aztán harmadszorra
 láng lobog a fejszójéből,
 a tölgyfából szikra pattan:
 akkor megindul a tölgyfa,
 kitörik az átkozott fa.
 Így hát aztán harmadszorra
 kivágja a földet végre,
 letöri az átkozottat,
 száz tetejű szörnyű szálfát.
 [...]
- Mikor letörték a tölgyet,
 kivágták a szörnyű szálfát,
 kezdett is a nap ragyogni,
 világítani a hold is,
 futkosni a fűрге felhők,
 kezdett boltozódni égbolt
 ködös félsziget fejében,
 homályos sziget határán.
 (Nagy Kálmán fordítása)

Egy karjalai epikus ének szerint e kivágott fából készült az a híd, amelyen a halottak – illetve azok egy részének – lelke a túlsó világba jut.

Földre került végül a fa,
 Észak folyójára zuhant,
 hídja maradjon örökkön,
 járja mind az ösvényjáró,
 elérkezzen Pohjolába,
 portájára emberevőknek,
 vitézek vízbefojtóihoz.
 Ott van örök, hívó hídja
 minden ok nélkül veszőnek,
 kiket betegség nem bír le,
 nem a Teremtő térít el;

poroszkálnak Pohjolába,
emberfalók falujába:
csonttól csupált ott a hús,
bizony inatlan a borjú.
imígy hadd egyék, ki enne,
harapjon, ha ezt kívánja.²³

Egy nyugati észti epikus énekben egy nő elmondja, hogy egy tölgyfát hiába iparkodott apja, anyja, fivére és nővére nevére elültetni, nem eredt meg. Amikor a saját leánynevére ültette el, a fa az égbe nőtt s az eget szétrepesztéssel, a felhőket szétkergetéssel fenyegette. A nő kérésére a fivére kivágta a fát.²⁴

Berze Nagy János értelmezése szerint itt a „világfának olyan sarjadéka”-ról van szó, „amely a középkori keresztfa-legendának valószínűen olyan változatáról hajtott, amelyben a kereszt fája nem az életfáról, hanem a jó és gonosz tudás fájáról leszakított gallyból vagy a róla származó magból nőtt fel, vagyis: amelyhez az emberiség ellenségének, a kígyó alakjában mutatkozó gonosz szellemnek emléke fűződik. [...] Ezt a fát az orosz, finn és észti népköltészetben az ördög ülteti, hogy Krisztus ellen fegyvert találjon benne. A fa a zord éghajlat alatt [...] az életadó napfényt is állandóan elfödi. Ezért kivágják. Az előbbihez [a világfához] csak külsőségeiben hasonló, lényegében ellentéte annak. Az a »soha el nem dülő«, ez az Isten ellen és az emberiség romlására növesztett fa, amelyet Krisztus maga dönt le”.²⁵

Berze Nagy János szövege önmagában sem ellentmondásmentes, ezert további finomításra szorul. Úgy próbálnám megfogalmazni, hogy ez a fa a világfának az alvilággal kapcsolatos negatív változata. Mint Szibériában a vörösfenyő, szemben a nyírfával vagy a jegenyenyárral. Az, hogy hogyan lehet szó két különböző fajta fáról, ha csak egy fáról van szó, az már a mítosz dialektikájához tartozik, és a jövőben még további elemzést igényel.

9. Indiában a világfa kivágásának sajátos, metaforikus értelmezésével találkozunk. A *Védák* és az *Upanisádok* a Kozmoszt (a Világmindenséget) mint egy óriási fát mutatják be. Az *Upanisádok* szerint ez az óriási fűgefű (Asvattha) felülről, az égből nő lefelé (*arbor inversa*). A *Bhagavad-Gítá* szerint az égből lefelé növény világfa kivágása az ember számára a Kozmosztól való szétválást, vagyis a felszabadulást jelenti. (Legalábbis így értelmezi ezt Mírcea Eliade.) Annyit jelent, mint kivonul-

ni a Kozmoszból, elkülönülni az „érzetek tárgyaitól” és a „tettek gyümölcseitől”. Kilépni a földi élet körforgásából és visszaolvadni a Brahmanba. Régi hindu kommentár szerint a fa kivágása a metafizikus tudás fegyverével történik.²⁶

Itt nyilván már csak egy metaforáról van szó. Ilyen képes, költői nyelven fogalmazták meg a jóga és általában a brahmanizmus célját. De nyilván valamilyen régi mitikus elképzelést használtak fel. Ennek régisége szempontjából figyelemre méltó, hogy maga az átértelmezés is még az ókorban történt.

10. Világfa jellegű fák elpusztítása másutt is előfordul, de sokszor csak mintegy mellékesen említve. Radloff nagy szibériai török népköltési gyűjteményének első két kötetében, az altaji és a hakasz (abakáni tatár) hősi énekekben ismételten előfordul, hogy a lánykérőbe induló hős útközben, egyéb hőstettek közt, kivágja a „vas vörösfenyőt” is. Ez mindig csak néhány sorban van elmondva, az énekesek, úgy látszik, nem tulajdonítottak neki nagy jelentőséget. Ezeknek az útközbeni kalandoknak ugyanis nincsen különösebb jelentőségük a cselekmény egészének a szempontjából, az énekesek csupán az érdekesség fokozása kedvéért szönek mégis néhány ilyen kalandot az énekükbe. (Sajnos annak idején nem jegyeztem ki ezeket a motívumokat egyenként, ezért most nem tudom hamarjában megmondani, hogy hány énekben fordul elő ez a motívum és pontosan melyekben.)

Egy kondai-vogul hősi énekben²⁷ a fa kivágása nagyobb jelentőséget kap, de itt is csak az illető hős, és még csak nem is valamilyen nagyobb közösség szempontjából. A hős feleséget szerezni indul az egyik öccse számára. Kivágja „a föld teremtésekor termett nagy fenyőt”,²⁸ noha a fenyő kéri, hogy ne tegye. A hős aztán végül elbukik, ami a fa kivágásával elkövetett bűnnek, illetve a fa bosszújának is lehet a következménye. Ezt az éneket az obi-ugor epikán belül viszonylag újabb keletűnek tartom.²⁹ Persze itt is további kutatásra van még szükség.

Kérdés, hogy az egyes fáknak mint faanyagoknak a kivágása mennyiben van kapcsolatban a világfa kivágásával.

A sumeroknál külön eposz tárgya volt a cédrusfa kivágása,³⁰ amit aztán az asszír Gilgames-eposz is átvett. A ránk maradt változatokban úgy tűnik, hogy több fáról volt szó, de mindenesetre nagyon jelentős dologról, ha azt (azokat) Huwawa (Humbaba) őrzi.

A Pelimi bálványról szóló északi-osztják hősi énekben³¹ az ijnak való fa megszerzése hasonlóképpen nehéz dolog. Ez az ének mindenesetre az

északi-osztják hősi epika régi rétegébe tartozik.³² A hős vízen túlra megy
íjnak való fáért. (A vízen átkelés az archaikus epikában egy másik világba
jutást is sugallhat.) Ott, mint mondja:

egy gyökérből hajtott három nyírfát találok,
egy gyökérből eredt három nyírfát találok. (372–373. sor)

Az obi-ugor népköltészet emlegette szent fák ilyen egy gyökérből
eredőek. Ezek ráadásul nyírfák, és mint fentebb említettük, sokszor a
világfát is nyírfaként emlegették.

A hős kivágja a fát, de a szőrös szemű *ménke* (antropomorf démo-
nok) húga odajön: „...te ezt az én bűnhődéshozó fátat mit csinálni vág-
tad le, az én veszedelmes fátat mit csinálni vágtd le? Hajdan, ha volt
apád, apád éppen így, mikor az én bűnhődéshozó fátat levágta volt, ha
volt atyád, atyád is hajdan, mikor ezt a veszedelmes fátat levágta volt, a
világ ezer koráig örökre odalett, hát nem tudod? Az ég ezer koráig oda-
lett, hát nem hallottad? Téged is az én bűnhődéshozó fámnál kaplak ím,
az én veszedelmes fámnál kaplak ím. Én miképpen szólok: Ezen isten
adta erdei fa növekedése közben az ennivaló étel tálját helyezgetted tán
ide, ég adta erdei fa növekedése közben az ennivaló étel tálját helyezget-
ted tán ide? Az ennivaló éték gőzénél növelt fátat vágtd tán le, ősi vized
gőzénél növelt fátat vágtd tán le?” (401–433. sor.)

A hős aztán bosszút áll a ménkeken apja haláláért.

Felvetődhetnek itten az a kérdés is, hogy ezek szerint több nemzedék
is foglalkozott a fa kivágásának kísérletével, de ennek részletezésébe most
ne menjünk bele, mert a hangsúly nem ezen van, hanem a vérbosszún.

11. Végezetül nézzünk meg egy viszonylag újabb keletű és egészen
bizarr példát.

A világfát néha úgy képzelik el, hogy emberi testből nő ki. (Vö. Kü-
rosz születésének mondája, Jessze fája stb.) Egy 1532-es, augsburgi Pet-
rarca-kiadás egyik illusztrációján a német fametsző (Hans Burgkmair
vagy valaki az ő iskolájából) egy férfialakot ábrázolt, akinek a melléből
háromágú fa nő ki, egyik ágán szakállas férfifej, a másikon egy sugárké-
vében egy meztelen alak, a harmadikon egy szív. Mintegy a lélek részeit
ábrázolja. Ez volna a Szellem Határozatlanságának és Nyugtalanságának
a Fája. A fej a megfontoltságot, nyugalmat, az Istenhez való közelséget, a
szelíd és becsületes hajlamokat van hivatva ábrázolni, a szív az indulato-
kat, érzelmeket, érzékiséget. A sugárzó alak magát a lelket, jelezve ezzel

az egész fa értelmét. A férfialak éppen azon iparkodik, hogy egy nagy kétkezes fűrészszel töviből kivágja a fát, amivel az embernek az önmagával vívott küzdelmét kívánták ábrázolni (Petrarca szövegétől meglehetősen függetlenül).

12. Mint már jeleztem, a felsorolt jelenségeket nem tudom kielégítően értelmezni. Úgy vélem azonban, hogy ha valóban összefüggenek, akkor – a kutatást folytatva – talán valami nagyon fontos dolognak jöhetünk a nyomára. S ha tévednék, ezek a motívumok, így egymás mellé állítva, akkor is éppen elég érdekesek.

Megkísérlelhetjük mindazonáltal még egyszer áttekinteni az egyes előfordulásokat, érdekes volna megfigyelni a változások tendenciáit és a változatképződés módját.

A világfa kivágásának egyelőre a következő aspektusairól tudunk.

1. Eredetileg – vagy inkább egyik eredeti, illetve az eredetihez közel álló formájában – a felső világgal való kapcsolat megszakadását vagy legalábbis annak meggyengülését jelenthette. A délszaki népek mítoszai-ban egy liánt vágnak el, a tibeti mítoszban egy kötelet, ami azonban a föld és ég közötti kapcsolatot biztosította, e funkciójában tehát megegyezett a világfa megfelelő funkciójával.

2. Dél-amerikai indián mítoszban kivágják az élelmet adó fát. A törzsből a vízőzön tör ki, s mindent elpusztít. Ez tkp. egészen természetes. Ha egyszer a világfa a világmindenség tengelye és fenntartója, akkor annak elpusztítása katasztrófához, egyfajta világvégéhez vezet. A fa törzsből folyó víz a világfolyó vagy világtenger, máskor ez az életvize, ebben a mítoszban pusztító erő, de hát a víz ambivalens a mítoszokban. (Dialektikus.) Párhuzama valahol ennek az indián mítosznak az a jurák-szamojéd mítosz, amelyikben amikor kikorhad és kidől a hétágú nyírfa, amelyiknél áldozatot bemutatni szoktak, annak a gyökerei közül tör elő a vízőzön.

3. Ahol a világfának elkülönül az alvilági aspektusa, ennek az alvilági világfának a kivágása, elpusztítása jó cselekedet, az idők kezdetén történt világberendező cselekedetek közé tartozik. Az enyec mítoszban ilyen az elégetett nyolcágú vörösfenyő. (A mítosz címe: *Az emberiség eredete!*) A *Kalevalá*ban ilyen a kivágott tölgyfa, amelyik elfogta volna a napfényt. Keresztényiesített változatban ez a mítosz az oroszoknál és az észteknél is előfordul. Az altaji török hősi énekekben a vas vörösfenyő kivágása már csak egyik bravúr a sok közül, az énekes mintegy mellékesen mondja el, nincs is különösebb következménye.

4. Gilgames kivágja a világfa jellegű nyárfát. Ennek párhuzama a nganaszán sámánmondában az, hogy a sámán a világfa ágaiból készíti a dobját s dobverőjét. Lehet, hogy Gilgames csak azért vágja ki az egész fát, mert már nem értették a fa jelentőségét, csak a különleges fát (a szent fát, de nem feltétlenül pozitív értelemben) látták benne, amelyikből a mágikus eszközök készülnek: Gilgames dobja s dobverője (más fordítások másképpen értelmezik, de mindenképpen a hatalmának az eszközei). Ehhez elég lett volna egy ágát levágni, mint a nganaszán mondában, de a sumer költő látványosabbnak találhatta az egész fa kivágását. Több száz éves városi kultúra hatására már nem számolt súlyosabb következményekkel. (Jóllehet a mai olvasó azt asszociálja hozzá, hogy véget ért a történelem előtti kor, Gilgamessele már a történelem kezdődik.)

5. Más epikus énekekben a világfa kivágásának jelentősége még inkább meggyengült. Egy vogul énekben pl. a hős kivágja a szentséges vörösfenyőt, noha az kéri, hogy ne tegye, el is pusztul, nyilván ennek következményeként, a fa kivágásának azonban egyéb jelentősége nincsen. Polem-tórem az északi-osztják hősi énekekben már egyszerűen íjnak való fát vágott ki, igaz, hogy a folyón túli területen, ahol a ménkek éltek, de az énekekben nem a fa kivágása fontos elsősorban, hanem az, hogy az apjáért bosszút állt a ménkeken. Kérdés, hogy a cédrusfa kivágása, ami a Gilgames-eposz egyik főtárgya, mi lehetett eredetileg.

6. Dél-amerikai indián mítoszokban ismételtelen előfordul, hogy valakit fára, sziklára stb. felmászatnak, majd elveszik alóla, amin felmászott, s az illető fennreked, a saját erejéből általában nem is tud lejönni, hanem pl. madarak hozzák le. Ez határozottan a világ két szintje közötti átjárást (a középső meg a felső világ közöttit) juttatja az eszünkbe, s tulajdonképpen ha már mítosz, úgy volna igazán értelme, de a Lévi-Strauss által kivonatoltan idézett indián mítoszok egyszerűen egy-egy őserdei fát említenek.

7. Mindennek ismeretében viszont most már mégis ide lehet vonni azt az európai (német stb.) tréfás mesét, amelyikben a főhős borsószáron az égbe mászik, alul a borsószárat elvágják (egy egér elrágja?) s az illető fennmarad. Végül valahogy madarakkal jön le. Solymossy annak idején rámutatott, hogy ez igen távol áll a tetejetlen fát szerepeltető meséinktől. Neki ebben igaza is volt, de úgy látszik, hogy nagyon távolról mégis ide tartozik ez is.

8. Az indiai filozófiában/szimboliztikában a fa kivágása az embernek ezzel a világgal való kapcsolatait megszakítását jelenti. A cél nyilván az újjászületések körforgásából való kiugrás és a Nirvánába kerülés.

9. Lehetnek aztán egészen bizarr előfordulások, mint a XVI. századi német fametszeten a saját melléből növő fát fűrészszel vágó ember alakja, ami az embernek az önmagával vívott küzdelmét, lelkiutját lett volna hivatott ábrázolni.

10. Szóba jöhetne még a világfa kivágása mint a tér – a mágikus tér – átrendezése. Ennek csak egy irodalmi példáját ismerem: Vörösmarty *Tündérvölgy* c. költeményében fordul elő, amikor a költemény főhőse, Csaba kivágja a Tündérvölgy közepén növő húszöles cédrust. Ez a kontextusból kitetszően egyértelműen a világfa kivágása, de a további összefüggések tisztázása még további kutatást igényel.

És ide tartozónak hiszem – de ezt nem tudom bizonyítani – a Jézus Krisztus által megátkozott fűgefa esetét.

Tulajdonképpen a fának a világfa volta sehol sincsen kimondva, de az elemzés ezt egyértelműen kimutathatja. Érdekes lehet azért, hogy milyen aspektusok tűnnek fel.

a. A földet az éggel (a felső világgal) összekötő lián vagy kötél nyilvánvalóan a világfának az egyik funkcióját jelenti.

b. Az élelmet adó fa, amelynek a tövéből víz folyik, s amelynek a pusztulása a világ pusztulásához vezet, szintén nyilvánvalóan a világfa, ha az indián mítosz – illetve az annak ki tudja milyen változatát rögzítő feljegyzés – nem is nevezi annak. A szamojéd mítosz hétágú áldozati nyírfája már redukált forma, minden aspektusa megegyezne különben a világfa megfelelő aspektusaival, de az, hogy áldozati fának mondják és tudni vélik a pontos helyét is valahol az osztjások lakta vidéken, már redukált formát jelent.

c. Az alvilági világfa kérdését egyelőre nem látom tisztán. Úgy tűnik azonban, hogy egyes népeknél valóban volt a világfának legalább két aspektusa, amelyek ezek szerint annyira elkülönülhettek, hogy külön fának értelmezték őket, s mivel az alvilágit negatív hatásúnak tartották, ennek kivágását világberendező (a világ lakhatóvá tételét az idők kezdetén lehetővé tevő) hőstettnek értelmezték. Amit az emberiség egyik őse hajt végre az enyec mítoszbán, egy tengerből jövő kultúrhérosz a Kalevalában, sőt maga Jézus Krisztus a keresztényesített változatokban. Ennek is a gyengített változata, hogy a vas vörösfenyő kivágása egyszerűen a házasodni induló hősnék az egyik útközbéli bravúrja a sok közül a szibériai török hősi énekekben.

A fák leírása azonban valóban nem eléggé egyértelmű, noha a kontextus alapján egyértelműen alvilági világfának tartom őket. Az enyec

mítoszban a fa valahol ott van, ahova az alvilági démon (maga az alvilág ura, Nga?) a nőt elhurcolta. Azon a helyen sötétség van. A fa nyolcágú. A nyolc ága nyolc földre megy, és nagy fenyegetést jelent (?). Egyéb, a feljegyzett változatban homályos aspektusai is vannak. (Bejárat, lyuk a fa mellett, ahova be lehet esni.)

A Kalevalában a fa égig ér, és eltakarja a napot meg a holdat.

d. A sumer eposz nyárfája sem eléggé egyértelműen világfa. Át is kerül egyik helyről a másikra. Világfajellege azonban olyannyira nyilvánvaló, hogy mint jellegzetes példát szokta idézni a szakirodalom, valahányszor a világfáról van szó. A felsorolt példák közül csak itt nyilvánvaló, hogy a világfa három világon (a világ három szintjén) is átnyúlik. A tetején a mitikus sas fészkel, s egyben jelzi a felső világot, a gyökerei között kígyó („nem fog rajta a ráolvasás”), egyben jelzi az alvilágot, a fa törzsében pedig egy tündér lakik. Ez utóbbi aspektusnak az elemzése rendkívül érdekesnek ígérkezik, de itt eltekintünk tőle, mert igen messzire vezetne. A fa ráadásul Innin istennő tulajdona, amit kevésbé szoktak emlegetni, de ami szintén további elemzést igényelne.

A felsorolt különböző példákban egy és ugyanazon – önmagában elég bizarr – motívumról van szó: a világfa kivágásáról. Ezt azonban a különböző korokban, különböző kultúrákban igen sokféleképpen értelmezték, művészileg is igen sokféleképpen és igen különbözőképpen dolgozták fel.

Szakirodalom

- BALTRUSAITIS, Jurgis
1975 *Evul mediu fantastic*. București.
- BERZE NAGY János
1958 *Égigérő fa*. Pécs.
- DEMÉNY István Pál
1978 *Az északi-osztják hősi énekek történeti fejlődése*. NyIrk XXII. 147–158.
1983 *A vogul hősi epika*. NyIrk XXVII. 115–124.; XXVIII. 23–32.
1992 *A Szent László-legenda és Molnár Anna balladája*. Kolozsvár. Erdélyi Tudományos Füzetek 212. sz.
- 1994 *A világfa*. Honismeret 1994. 4. sz. 30–36.
1997 *A magyar szóbeli hősi epika*. Csíkszereda.
- DIÓSZEGI Vilmos
1967 *A pogány magyarok hitvilága*. Bp.
1969 *A honfoglaló magyarság hitvilágának történeti rétegei. A világfa*. NKNT II–III. 295–326.
- DOLGIH, B.
1961 *Mitologicseszkie szkazki i isztoricseszkie predanija encev*. Moszkva.

- ELIADE, Mircea
 1964 *Traité de l'histoire des religions.* (2. ed.) Paris.
 1994 *Imagini și simboluri.* București.
 FMTÉ
 1982 *Földisten lánykérőben.* Finnugor mitológiai és történeti énekek. [Válogatta Bereczki Gábor. Fordította Tandori Dezső.] Bp.
- GRAVES, Robert – PATAL, Raphael
 1969 *Héber mítoszok.* A Genézis könyve. Bp.
- HOPPÁL Mihály
 1978 *Mítosz: kép és szöveg.* EMN 3. 301–337.
- LEHTISALO
 1947 *Juraksamojedische Volksdichtung.* Helsinki. MSFOu. 90.
- LÉVI-STRAUSS, Claude
 1995 *Mitologie I. Crud și gătit.* București. (A francia első kiadás: 1964)
- ONGY
 1905 *Osztyák Népköltési Gyűjtemény.* Közzéteszi Pápay József. Bp. – Leipzig.
- RADLOFF, Wilhelm
 1866 *Proben der Volkslitteratur Türkischen Stämme Süd-Sibiriens.* St-Petersburg (1866–1868).
- SIKT
 1983 *„Fénylő ölednek édes örömeiben...”* A sumer irodalom kistükré. Összeállította, sumer eredetiből fordította, az előszót és a jegyzeteket írta Komoróczy Géza. (2. kiad.) Bp.
- TOPOROV, V. Ny.
 1988 *Világfa.* Címző a *Mitológiai Enciklopédiában.*
 1975 *Tundraföldi öreg.* Szamójéd mesék. Válogatta és az utószót írta Hajdú Péter. Fordította Pusztay János, Simoncsics Péter. Bp.
- VÉRTES Edit
 1990 *Szibériai nyelvrokonaink hitvilága.* Bp.
- VNGY
 1892 *Vogul Népköltési Gyűjtemény.* Közzéteszi Munkácsi Bernát. I–IV. Bp. (1892–1963)

Jegyzetek

- ¹ A világfáról: Eliade 1964. 229–280.; Toporov 1988. Lásd még: Demény 1994.
² SIKT 29. sz.
³ SIKT 434.
⁴ Graves – Pati 1969. 58.
⁵ Diószegi 1967. 64–66.
⁶ Diószegi 1967. 75–76.
⁷ Vö. SIKT 434.
⁸ SIKT 25.
⁹ SIKT 424.
¹⁰ Dolgih 1961. 82–87. Magyarul: *Tundraföldi öreg.* 1975. 235–243.

¹¹ *Tundraföldi öreg*. 239–240. A fával kapcsolatos eseménysor – megítélésem szerint – a *Molnár Anna* c. balladának egy távoli párhuzama. Az összefüggések részletes elemzését lásd Demény 1992. 28–35., ill. 1997. 177–207.

¹² Diószegi 1969. 307.

¹³ Radloff 1868. II. 12. sz.

¹⁴ Radloff 1866. I. 117. Lásd még Berze Nagy 1958. 196.

¹⁵ Eliade 1964. 238.

¹⁶ Vö. Eliade 1994. 206–207.

¹⁷ Lévi-Strauss 1995. 236.

¹⁸ Lévi-Strauss 1995. 236.

¹⁹ Lévi-Strauss 1995. 237.

²⁰ Lehtisalo 1947. 6. sz. MSFOu. 90. 13–15. A fordítás: Vértes 1990. 305.

²¹ Berze Nagy 1958. 128, 130.

²² FMTÉ 1982. 13–14.

²³ Berze Nagy 1958. 13–14.

²⁴ Berze Nagy 1958. 129.

²⁵ Eliade 1964. 236–237.

²⁶ VNGY II. 235–241.

²⁷ A fentebb idézett sumer eposz is hangsúlyozza, hogy a nyárfa a földi élet kezdetekor nőtt fel.

²⁸ A vogul hősi epika történeti fejlődéséről lásd Demény 1983. 84.

²⁹ ONGY 69–99.

³⁰ Lásd Demény 1978.

³¹ Lásd Hoppál 1978.

³² Baltrusaitis 1975.